

פעילותו של ג'ורג' גאולר למען הקמת מושבות יהודיות בארץ-ישראל

מנחם קדם

בין הנוצרים שפעלו באמצע המאה הי"ט באנגליה למען הרעיון של התיישבות יהודית בארץ-ישראל ולמען האמנציפציה של יהודי אנגליה, בולטת דמותו של ג'ורג' גאולר (George Gawler, 1796-1869), שניהל פעילות מסועפת, מעל דפי עיתונות התקופה וכן בהרצאות רבות שנשא ברחבי אנגליה, למען הגשמת רעיונותיו. גאולר השתתף בראשית המאה במלחמות הצבא האנגלי נגד נפוליאון ביבשת אירופה, ואף נטל חלק בקרב ווטרלו. הוא הצליח לעלות בשלבי הפיקוד הצבאי, הגיע לדרגת קולונל, אולם לא ראה את תפארתו בקריירה הצבאית. בשנת 1838 מונה למושל דרום-אוסטרליה, וקיים בחבל-ארץ שומם זה פעילות קולוניזטורית נרחבת. לאחר כשלוש שנים שב לבריטניה והיה לפעיל בתחומים סוציאליים ודתיים.

'השקטת סוריה והמזרח'

הצלחתו בתחום ההתיישבות בעת כהונתו כמושל דרום-אוסטרליה הביאה את גאולר להכרה, כי ניתן ליישם תכנית דומה גם בארץ-ישראל. ארץ זו – צחיחה, מעוטת אוכלוסין ומוזנחת מזה דורות רבים – תוכל להיות, לדעתו, אבן שואבת ליהודים מכל רחבי העולם, שיוכלו למצוא בה את פרנסתם על-ידי פיתוח חקלאות מתקדמת.

ב-1845 הופיע באנגליה ספרו 'השקטת סוריה והמזרח, הערות והצעות מעשיות לקידום הקמתן של מושבות יהודיות בארץ-ישראל, התרופה המפוכחת והרצינית [Sober and Sensible] ביותר לתחלואי תורכיה האסיאתית'.¹ בספר הוא היתווה תכנית מפורטת לביצועו של הרעיון הכללי בדבר הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל, באמצעות מושבות יהודיות. עיקרי התכנית הם:

היהודים הוכיחו בעת שהותם בגולה שהם עם אמיץ ובעל תכונות נעלות. בעת האחרונה חל שינוי בעמדת העמים התרבותיים כלפי עם ישראל, וקיימת נכונות לשלבם בחיי החברה ולהעניק להם אף זכויות כלכליות.

1 *Tranquillization of Syria and the East, Observations and Practical Suggestions in Furtherance of the Establishment of Jewish Colonies in Palestine, the Most Sober and Sensible Remedy for the Miseries of Asiatic Syria, London 1845*

מנחם קדם

OBSERVATIONS
AND
PRACTICAL SUGGESTIONS,
IN FURTHERANCE OF
THE ESTABLISHMENT
OF
JEWISH COLONIES
IN
PALESTINE,

THE MOST SOBER AND SENSIBLE REMEDY FOR THE
MISERIES OF ASIATIC TURKEY.

BY
LIEUT.-COLONEL GEORGE GAWLER, K.H. M.R.G.S.
LATE GOVERNOR AND RESIDENT COMMISSIONER OF SOUTH AUSTRALIA.

The "population" of "Syria," is "reduced to a tithe of what the soil could abundantly maintain."—*Sir. Consul Moore. Parl. Report on Syria, 1840, p. 111.*
"Cultivation is nearly at a stand; and what with the oppression of their rulers, the insecurity of property, and the incursions of the Bedouins, all the beauty of this heavenly climate, and the fruitfulness of the earth, runs to waste in rank luxuriance."—*Cruise to Egypt, Palestine, and Greece, by Hon. W. E. Fitzmaurice, 2nd Life Guards, page 54.*
"Cram not in people by sending too fast company after company; but rather hearken how they waste, and send supplies proportionably; but so as the number may live well in the plantation, and not by surcharge be in penury."—*Lord Bacon, on "Plantations."*

LONDON:

T. & W. BOONE, NEW BOND STREET.

1845.

שער ספרו של גאולר, 'השקטת סוריה והמזרח', לונדון 1845

המדינה בעלת העניין הרב ביותר בשיבתם של היהודים לארצם היא אנגליה, שכן סוחריה יראו ברכה רבה מקיום קשרים כלכליים עם יישוב יהודי מתקדם בארץ-ישראל. לכן עליה למלא את התפקיד המרכזי בתהליך השיבה: לפנות לסולטאן התורכי בתביעה להעניק את ארץ-ישראל כנחלה ליהודים, להשיג את תמיכתם של מנהיגי המעצמות החשובות בעולם ברעיון זה, וכן לפעול להשגת הכספים הדרושים לשם כך.
על-פי חזונו של גאולר, יוקמו בארץ-ישראל מושבות שכל אחת מהן תורכב ממתיישבים משלושה מעמדות: העשירים ביותר, שיגיעו לארץ בכוחות עצמם ויקבלו בחכירה שטחים של עד מאתיים דונאם (חמישים אקרים); בעלי הון בינוני, שאף הם יממנו את עלייתם ארצה ויקבלו שטח-אדמה מצומצמים יותר — מארבעה דונאם עד שמונים; העניים, שיקבלו סיוע מקיף אך שטח האדמות שיקבלו יהיה קטן. במושבה מעין זו עתידים להיות, כאשר תגיע לשיא התפתחותה, כחמשת אלפים נפש. המתיישבים לא יהיו חייבים לעסוק בחקלאות בלבד, ואלה שיחפצו בכך יוכלו להתפרנס ממסחר ואף לפתוח חנויות.²

2 ראה: מ' קדם, 'ג'ורג' גאולר — מבשר ציון שנשכח', מעלות יג, 4 (ינואר 1982), עמ' 3-10, וכן ג' קרסל, 'תכנית ליישוב ארץ-ישראל', אחדות העבודה, ד (תש"ו), עמ' 377-380.

With the Author's respectful compliments.

15. Doornshire place
Bampton July 2nd 1845.

הקדשה בכתב-ידו של המחבר בשער ספרו, יולי 1845

התגובות על הספר

באופן כללי, לא זכה הספר לתהודה נרחבת עם פרסומו. בטאון יהודי אנגליה *Voice of Jacob* (להלן: 'קול יעקב') ציין, בהביאו ציטוטים מתוך הספר, שיהודי אנגליה חשים בתקופה הנוכחית שהם תלויים במולדתם – אנגליה – ואין הם יכולים לקבל את האמיתות הנמצאות המובאות בספר.³ העיתון יצא כנגד להיטותם של נוצרים בעלי מצפון לראות בהתגשמות קרובה של נבואות כתבי הקודש. הוא גינה את המניעים העומדים מאחורי להיטות זו, הקשורים ברצון לנצר את 'העם הנבחר'. רצון זה סותר למעשה את הנאמר בכתבי הקודש, וזוהי בעצם מדיניות אנטי-נוצרית.⁴ יהודי אנגליה היו עסוקים בתקופה זו במאבק למען זכויותיהם האזרחיות והפוליטיות ולא חשו צורך לסייע ליהודי מזרח-אירופה והבלקאן, או להקדיש מחשבה כלשהי לשיבת היהודים לארץ-ישראל. קשרם היחיד ליהודי ארץ-ישראל היה באמצעות איסוף כספים לשם חלוקתם לאנשי היישוב שם.⁵ גם ממשלת בריטניה לא נתעוררה לפעול בנושא, שכלפיו היו יהודי המדינה אדישים לחלוטין בתקופה זו.

דווקא העיתונות הנוצרית התייחסה ביתר אהדה לרעיונות שהעלה גאולר בספרו. העיתון *The Spectator* ציין כי היוזמה לפתרון בעייתם של חלק מיהודי אירופה נראית במבט ראשון כאפשרות ריאלית. כל מחזות סוריה הינם בלתי-מיושבים. אותם יהודים שירצו להתישב בארץ יוכלו, ברשותה של ממשלת תורכיה, למצוא שטחים פנויים. השיטה החוקתית וכן מדיניות המיסוי בתורכיה מעודדות את האפשרות לייסד מספר גדול של מושבות חקלאיות. מוסדות האימפריה העות'מאנית יציעו למתיישבים היהודים שטחים נרחבים למימשל עצמי. המתיישבים היהודים בארץ יתלכדו כדי להגן על עצמם. המימשל העות'מאני, המתקשה להשליט סדר בארצו, יוכל להיעזר רבות מצד מתיישבים אלה.⁶

3 *Voice of Jacob* [להלן: *VOJ*], 7 באפריל 1845, עמ' 186-187.

4 שם, 4 ביולי 1845, עמ' 185. וראה גם: 'ברטל', 'תכניות ההתיישבות' מימי מסעו השני של מונטיפיורי לארץ-ישראל (1839), 'שלם', ב (תשל"ו), עמ' 278-279.

5 ראה: N. Bentwich, J.M. Shaftesley, 'Forerunners of Zionism in the Victorian Era', *Remember the Days*, London 1966, pp. 207-208 [להלן: בנטוויץ, שפטסלי].

6 על-פי ציטוט ב-*VOJ*, 1 באוגוסט 1845, עמ' 214.

העיתון *Liverpool Standard* כינה את הספר 'פאמפלט בעל חשיבות גדולה ביותר' וציין שהוא מעורר עניין רב. בסקרו את ספרו של גאולר, מגיע העיתון למסקנה, שאין זה רק מעשי ורצוי מאוד שהיהודים יתיישבו עתה בארץ-ישראל, אלא בריטניה הגדולה בעצמה, או בשיתוף עם מעצמות אחרות, צריכה ליטול עליה את הגשמת התכנית, שכן אין בנמצא כוח מנוסה ממנה בעבודת ההתיישבות.⁷

'הקמת מושבות יהודיות בארץ-ישראל'

האדישות הכללית להצעותיו לא הרתיעה את גאולר והוא המשיך בפעילותו ללא כל שינוי. במאמרים ובמכתבים למערכות העיתונים היהודיים, ל'ג'ואיש כרוניקל' ו'קול יעקב', וכן למערכת ה-*Morning Herald* הביע את דעותיו והצעותיו וניהל פולמוסים עם מתנגדיו. בנוסף לכך נשא הרצאות בערי השדה ולעתים רחוקות גם בלונדון, במיוחד בקרב נוצרים. במאמר בשם 'הקמת מושבות יהודיות בארץ-ישראל', שפורסם ב'קול יעקב' כשנה לאחר פרסום 'השקטת סוריה והמזרח', ניסה גאולר להבקיע את חומת האדישות של הציבור היהודי והנוצרי באנגליה.⁸ בהזכירו את הספר, ציין שהוא חובר על-ידו לאחר בדיקת הנושא משך תקופה ארוכה ובצורה זהירה, וביקש מן הקוראים להתייחס להצעות שהועלו בו במלוא כובד הראש ותשומת הלב.

כדי להמחיש את רצינות הצעותיו, ציין את נסיונו בהפרחת המחוז של דרום-אוסטרליה, שהוא היה מושלו. שטח זה, שעם בואו לשם מנה רק ארבעת אלפים תושבים, היה מיושב כעבור שנתיים בחמישה-עשר אלף איש. היה זה בתחילה אזור שומם ובלתי-נחקר; כאשר סיים את תפקידו שם, היו באזור שש מאות אלף אקרים (כשניים וחצי מיליון דונאם) של אדמה ראויה לעיבוד. בשטח זה גודלו מאות אלפי כבשים, ראשי-בקר וסוסים, ונקשרו קשרים עם מחוזות מרוחקים. בוצעו סידורים להבטחת החיים והרכוש של המתיישבים, כמעט ללא נוכחות ועזרה של חיילים מזוינים.

מבחינת גודל השטחים, האקלים וטיב הקרקע — קיים דמיון רב בין התנאים בארץ-ישראל ואלו בדרום-אוסטרליה. מסיבה זו ולאור הצלחתו בתפקידו האחרון, הוא ביקש את מלוא תשומת הלב מצד עורך העיתון ומצד קוראיו.

באותה עת חלפו כבר חמש שנים מאז שב גאולר מכהונתו באוסטרליה. בתקופה שחלפה מאז הותקף בצורה נמרצת על-ידי העיתונות, שפירסמה אודותיו הודעות כוזבות, מתוך שיקולים מוטעים ואי-הבנת פעולותיו שם.⁹ הוא לא הגיב בשעתו על ההתקפות עליו, ובסופו של דבר צמחה בדרום-אוסטרליה, לדבריו, 'המושבה הטובה ביותר שנוסדה עד כה

7 על-פי ציטוט שם, 13 במארס 1846, עמ' 95.

8 שם, 27 בפברואר 1847, עמ' 75-76.

9 על ביקורת שהוטחה נגדו הוא רומז גם בספרו - *The Emancipation of the Jews*, London 1847, pp. 20-21 [להלן: גאולר, אמנטיפאציה]. הוא טען שמבקרו היו חסרי כל ידע בנושא ההתיישבות; באותה צורה

מבקרים גם את תכניותיו לגבי ארץ-ישראל.

בעולם. כפועל-יוצא מכך הוא רואה צורך להמשיך ולייעץ בעניין ייסוד המושבה החשובה ביותר שהעולם יהיה לה עד — המושבה היהודית הראשונה בארץ-ישראל. גאולר מזכיר במאמרו יוזמה נוספת העשויה לתרום להצלחת תכניתו: עותקים של הפאמפלט שלו הגיעו למלכה ויקטוריה ולנסיך אלברט, והוא מצפה לסיועם. טפסים נשלחו גם לחברי ממשלת אנגליה, לחברת הודו המזרחית, לראש עיריית לונדון ולחברי העירייה, וכן למספר גדול של מדינאים בעלי השפעה, לעיתונים העירוניים ולכל המועדונים בבירה. ניתן לראות שגאולר ניסה לגשש בקרב חוגים נוצריים חשובים, בבחינת 'שלח לחמך', בתקווה שמישהו מהם יירתם למלאכת ההגשמה של תכניתו.

מבחינה פוליטית, ממשיך גאולר וטוען, תכנון מושבות יהודיות בארץ-ישראל הוא אחת המטרות החשובות ביותר כיום. לכאורה, קיימים שני מכשולים רציניים העומדים בפני התכנית: קיומה של אוכלוסייה מוסלמית גדולה במזרח, והיחס השלילי המוקדם הקיים שם כלפי היהודים. מכשולים אלו מצטמצמים בתקופה הנוכחית. שליטיה של קושטא וכן שליטי קהיר חשים ביתרונות המידיים שיפיקו ארצותיהם מהקמת מושבות נמרצות ותרבותיות או מהקמת מדינה יהודית בעלת אופי דומה בארץ-ישראל.

תורכיה מעוניינת בקיום חיץ שיהווה מכשול בינה לבין מצרים. אוכלוסיית ארץ-ישראל תהווה גורם מרכזי שיקדם את המסחר בכל האזור. מסיבות אלו נראה שלא יהיה קושי לשכנע את 'השער העליון' להסכים להקמת מושבות יהודיות בארץ-ישראל. להערכתו, קשה יותר יהיה לשדל את מעצמות אירופה להסכים לצעד כזה.

גאולר הזכיר מפפלט שנתפרסם באותה שנה (1846) על-ידי מר בארקר, בנו ומזכירו של הקונסול הכללי במצרים, בשם 'זכרונות על סוריה', ובו מובא מידע המוכיח שאירופים מכובדים עשויים למצוא עניין בהתיישבות בארץ-ישראל. בשנתיים האחרונות התיישבו בסוריה משפחות אירופיות רבות, נפתחו בתי-ספר, נשלחו רופאים, והאירופי המשכיל מתקבל שם בכל מקום כידיד וכנותן חסות. אותו דבר ממש ייתכן לגבי ארץ-ישראל. הקמת מושבות יהודיות בארץ עשויה להיות צעד ראשון לקימום כל העם היהודי שם. הדברים אינם אמורים רק לגבי יהודי רוסיה ופולין, אלא לגבי העם כולו; למרות שסביר הוא שתנועת ההגירה היהודית תתחיל מרוסיה, כאשר זו תאפשר לחלק מנתיניה היהודים לצאת לארץ-ישראל.

בעיה אחרת שגאולר נדרש להתמודד עמה היא, באיזו מידה ניתן יהיה להפוך את היהודים לעובדי אדמה. על-פי המצב במושבות הבריטיות, הרי אותם אנשים שבראשית דרכם היו סוחרים או עסקו במקצועות הרפואה, הרוכלות, הספנות או שהיו חיילים עשויים להיות בעתיד מתיישבים מוצלחים ולשנות את משלח-ידם. אם לא ייצאו יהודים מן המזרח, ניתן יהיה להקים מושבות יהודיות גם על-ידי יהודי מערב-אירופה בלבד. גאולר קיווה שבמקרה כזה יצטרפו אליהם אחר-כך גם יהודים מאזורים אחרים והדבר יבסס את המושבות.

גאולר חש שללא התעוררות ממשית ונרחבת בקרב היהודים לא יהיה אפשר לממש את תכניתו. אחד הצעדים הראשונים שיש לעשותם הוא הקמת תנועה בקרב היהודים, ובסיוע המאמר הוא מעלה את השאלה: 'כיצד ניתן לצפות לפעולה ולמאמצים של הגויים למען היהודים, מבלי שהיהודים יצעדו קדימה, יביעו עמדה חיובית ויכריזו על נכונותם להשתתף במאמצים אלו?' אמנם לידי מונטיפיורי פירסמה ב'קול יעקב' וכן בעיתונים אחרים

מאמרים המוכיחים את קנאותה לנושא זה, אולם בכך אין די ודרוש צעד נוסף. דרושה הוכחה פורמאלית בצורת יהודים בעלי שם שיביעו תמיכתם ודבקותם ברעיון הקמת מושבה יהודית בארץ-ישראל. על יהודי המערב שיחפצו להתיישב בארץ להיות מודעים לכך כי הם עלולים לעמוד הן בפני לעג מצד הגויים לאנשים המתיישבים באזור צחיח ושומם והן בפני נידוי מצד אחיהם היהודים, שלא יראו בעין יפה את רעיון ההתיישבות.

הביקור בארץ-ישראל בלוויית מונטיפיורי

ב-1849 הגיע משה מונטיפיורי לביקורו השלישי בארץ-ישראל. בפמלייתו נכללו אשתו יהודית וגם גאולר הצטרף לביקור זה. שלושה חודשים לפני הנסיעה השתתף גאולר בכנס של קהילות ספרדיות שנערך בנשיאותו של מונטיפיורי. לאחר שהכביר שבחים על ראשו של נשיא האסיפה ומנה את השגיו בביקורו הקודם בסוריה (בעת עלילת דמשק), ציין כי הוא עומד להצטרף למסעו של מונטיפיורי לארץ הקודש: 'אין דבר היקר ללבי יותר מאשר שגשוגם של היהודים בארץ הקודש, נושא שלו הקדשתי לימוד ותשומת-לב רבים'.¹⁰ נראה שעניינם המשותף בעתידה של ארץ-ישראל ובפיתוחה הוא שקישר ביניהם.

ערב צאתו לארץ-ישראל נפגש גאולר עם ויליאם יאנג, הקונסול הבריטי הראשון בירושלים שסיים את תפקידו ושב ללונדון (הוחלף על-ידי ג'יימס פיין).¹¹

ה'ג'ואיש כרוניקל' דיווח לקוראיו היהודים באנגליה אודות הנסיעה הצפויה, והביע תקווה שיטופל בה עניין הקמת בית-חולים יהודי בירושלים וכן הקמת בתי-ספר למלאכה שם.¹² העיתון ידע לספר על קרן קטנה שהוקמה כתוצאה ממגעים שנתקיימו בין גאולר לבין יעקב פראנקלין (Jacob A. Franklin),¹³ כדי לסייע בהקמת מוסדות אלו. אמנם בקרן יש עתה רק 114 ל"ש, אולם יש סיכוי להרחבתה בעתיד. עד כה נעשו נסיונות לשכנע את מונטיפיורי ואת הרב הראשי באנגליה לקבל על עצמם את ניהול הקרן, אך איש מהם לא הסכים לכך, שכן אין תכנית ברורה ואף אין לקרן גזבר בעל יפוי-כוח לפעול. יש לקוות, אומר בעל הידיעה, שהקרן תפתח בעתיד ותגשים את המטרות שלמען קמה.¹⁴

הפרסומים המוקדמים בדבר הקרן שהוקמה וכוונתו של גאולר לטפל בארץ-ישראל בעניין הקמת בית-חולים יהודי ובתי-ספר מקצועיים עוררו מורת-רוח אצל גאולר. נראה היה לו שהפרסום ב'ג'ואיש כרוניקל' עלול להכשיל את הטיפול בעניין.¹⁵

10 ג'ואיש כרוניקל, 9 בפברואר 1849, עמ' 144.

11 ראה: מ' אליאב, 'רשימת קונסולים בירושלים, בשלהי השלטון העות'מאני', קתדרה, 28 (תמוז תשמ"ג), עמ' 161.

12 ג'ואיש כרוניקל, 18 במאי 1849, עמ' 255.

13 יעקב פראנקלין היה תחילה סוחר באיי הודו המערבית ומתמטיקאי. ב-1841 יסד את העיתון *Voice of Jacob* והיה עורכו עד 1846. גאולר ניהל עמו חליפת מכתבים בשנים 1847-1849. ראה בנטוויץ, שפטסלי, עמ' 218.

14 ראה לעיל, הערה 12.

15 ראה מכתב גאולר לפראנקלין מיום 26 במאי 1849, אצ"מ, K11/226. הוא ציין שפרסום זה עלול להיות למורת-רוחם של יהודים רבים באנגליה בתקופה הנוכחית, ורמו בכך למאבק לאמנסיפאציה שהתנהל אז שם.

צפת מול הכנרת, רישום של בארטלט מן המחצית הראשונה של המאה ה־17

מונטיפיורי עצמו היה זהיר ולא מיהר לתרום למען ביצוע התכנית. בפגישה שקיים עם גאולר חודשיים קודם-לכן העביר אליו האחרון את תכנית גאולר-פראנקלין. מונטיפיורי ציין שאמנם הוא מעוניין בצעדים לשיפור מצב היהודים בארץ-ישראל, אך לא יתרום כספים בטרם יבדוק באופן אישי את המצב בארץ.¹⁶

מסעם של מונטיפיורי, גאולר ובני הפמליה החל בביירות ומשם המשיכו לדמשק. הם סיירו בסביבות העיר וכן באזורים שונים בסוריה. מכאן עשו דרכם לארץ-ישראל: עברו בגשר בנות-יעקב וביקרו בצפת, בטבריה ובנצרת.¹⁷ משם המשיכו דרך עמק-יזרעאל לגנין, שומרון, שכם, בית-אל, והגיעו לירושלים.

הקונסול הבריטי בעיר, גיימס פין, מתאר ביומנו את ביקורם בירושלים: 'אל סיר משה ורעייתו נלווה המנוח הקולונל גולר, שרכב במדי-ארגמן מזהירים, בנוצות לובן, והוא עודה את עיטור-וטרלר שלו ועוד כמה וכמה עיטורים וכו'.¹⁸ בירושלים נפגשו עם הפחה

16 ראה מכתב גאולר לפראנקלין מיום 3 באפריל 1849, שם. גאולר כותב שם: 'לא תהיה זו אשמתי, אם המשימה לא תתבצע בשלמות'.

17 חומר (ערויות על-אודות הביקור) נשתמר באגרות יושבי צפת וטבריה למונטיפיורי. ראה: 'י ברטל, 'שתי אגרות מיהודי הגליל לסיר משה מונטיפיורי', קתדרה, 2 (חשוון תשל"ז), עמ' 141-152.

18 ג' פין, עתות סופה (תרגם א' אמיר), ירושלים תש"ם, עמ' 71.

יפו – מבט דרומה, רישום של רוברטס (1839)

המקומי בתיווכו של פיין. מכאן המשיכו לקבר-רחל ולחברון, ושבו לירושלים. עם תום הביקור יצאו לגבעון, לדרך בית-חורון, ומשם לנמל יפו.¹⁹ לא נמצאה כל עדות לכך שבעת ביקורו בארץ גאולר טיפל באופן ממשי בהקמת בית-חולים ובתי-ספר מקצועיים. הוא רק ניסה לבדוק את הנושא.²⁰ פיין יודע לספר על ממון רב שהותיר מונטיפיורי בביקורו בידי יהודי הארץ: 'סופר אז שכל יהודי, גבר אשה וילד, ללא הבלדל, קיבל דולר של כסף; והשערה הילכה כי דרך בלתי-רגילה זו של מתן נדבות ננקטה כדי להשיג מפקד נכון של האוכלוסיה היהודית'.²¹

19 ראה מכתב גאולר לפראנקלין מנובמבר 1849, אצ"מ, K11/226.

20 שם, שם.

21 פיין (לעיל, הערה 17), עמ' 72.

הביקור הקצר בארץ הקודש הרשים את גאולר, ועם שובו לאנגליה החל בסדרת הרצאות בערי-שדה ובהן סיפר את שבתה של ארץ-ישראל. גאולר, שביקש בעבר להפיץ בקול תרועה רמה את תכניותיו ליישוב ארץ-ישראל, סיפר עתה על ביקורו בקרב נוצרים בלבד וגם זאת בחוגים מצומצמים. בהרצאותיו הוא בא לספק את סקרנותם הטבעית לגבי ארץ הקודש. נראה שההסבר לכך הוא, שגאולר נואש בשלב זה מתמיכתו של הציבור היהודי בתכניותיו. כפי שכבר הביע בעבר את חששו מפני פרסום רב מדי של נסיעתו,²² אף עתה — לאחר שובו מן הביקור בארץ-ישראל וכשמאבק יהודי אנגליה לאמנציפאציה היה בעיצומו — ידע שאין לבם של יהודי אנגליה נוטה לעסוק בנושא ארץ-ישראל.

במכון המדעי והספרותי של ניופורט נאם על מצבה וסיכוייה של ארץ-ישראל. גאולר ציטט, בין שאר דבריו, קטעים מכתבי הקודש המראים כי הגיעה העת לחזרת היהודים לארצם. הוא האריך בקהל להתפלל למען העם העתיק ולקדם את שיבתו לארץ. 'מה שהוסיף משנה עניין להרצאה, היתה העובדה שהמרצה נלווה לאחרונה למשה מונטיפיורי בסיוורו בארץ הקודש', כתב ה'ג'יאיש כרוניקל'.²³ על-פי תיאורו של גאולר, נשאו נאומיו אודות ארץ-ישראל 'אופי של שיחות משפחתיות עם ידידים ומכרים, יותר מאשר נאומים פומביים רשמיים'.²⁴ גאולר סירב לספק לעורכי העיתונים חומר אודות ביקורו בארץ-ישראל, ולפיכך גם התיאורים שהופיעו אז אודותיו בעיתונות לא הניחו את דעתו.²⁵ אישיות חשובה שעמה נפגש לאחר שובו מארץ-ישראל היה שר החוץ פלמרסטון, 'והוא שמעני בעניין רב והציע לי להעלות את הדברים על הכתב למען יוכל לעיין בהם'.²⁶

ארץ-ישראל על-פי תיאורו של גאולר

את רשמיו מן הארץ תיאר גאולר במפורט בפני ידידו יעקב פראנקלין, וזה, על-פי בקשתו של גאולר, לא העביר את דבריו לעיתונות היהודית. גאולר מצא את יהודי ארץ-ישראל במצב של השפלה מוסרית וחיפוש אחר תעסוקה, מצב הדורש שיפור רציני. אין בקרב תושבי הארץ זכר לפטריוטיות כלפי הארץ שבה הם חיים, רגש שהיה קיים בהם בעבר.

למרות הדיכוי וההשפלה שבהם נתונים היהודים, מצויים בקרבם תלמידים רבים.²⁷ גאולר שאב עידוד מתופעה זו, שכן היא מוכיחה שעם ישראל יכול להתעלות מבחינה אינטלקטואלית גם בתקופת שפל ומחסור.

²² ראה לעיל, הערה 15.

²³ ג'יאיש כרוניקל, 16 בנובמבר 1849, עמ' 47. הרצאה דומה נשא בפני חברי ה-YMCA בעיר דרבי, ובה תיאר כמה מן המקומות שבהם ביקרה המשלחת והרגיש את שממונה של הארץ (שם).

²⁴ מכתב גאולר לפראנקלין מנובמבר 1849, אצ"מ, K11/226.

²⁵ שם, שם.

²⁶ מכתב גאולר לפראנקלין מנובמבר 1849, אצ"מ, K11/226.

²⁷ הכוונה כנראה לתלמידי ישיבות; אין הוא מזכיר את מצבם הכלכלי.

תיאורו את מצבם הכלכלי של תושבי הארץ אינו עולה בקנה אחד עם תיאורי נוסעים שסיירו בה באותה תקופה.²⁸ הוא יודע רק על שכבה מצומצמת של אנשים בירושלים שאינם עובדים, ואילו רבים מיהודי העיר עוסקים במלאכה: אופים, חייטים, סנדלרים, נפחים וחרשי-נחושת.²⁹ 'אין, מכל מקום, כל מחסור במכונאים?'] מוכשרים בקרב האוכלוסיה הנרחבת של ירושלים, אלא להפך, הם מצויים במספר רב, והדבר עורר בי פליאה. נראה לי שניתן להשיג כמעט כל מה שהנך חפץ, מטיב מעולה ובתוך זמן קצר, אם כי רק אצל בעלי מקצוע מעטים.³⁰

גאולר אינו מזכיר כלל את היהודים המתפרנסים מכספי החלוקה. הוא אופטימי לגבי הסיכוי להקים בתי-ספר למלאכה לבני הנוער בירושלים, אם יזכה הרעיון לתמיכה מספקת מצד היהודים בארץ.

גורם המשפיע לרעה על התפתחות הארץ הינו ערביי המדבר — הבדווים. הם שוכנים בכל גבולותיה של ארץ-ישראל, מהחרמון ועד חברון, ומתנגדים לכל סימן של קידמה. המסחר הוא אחד הענפים שביארו לפיתוחה של הארץ, וכאשר תתחיל זו להיבנות, יהיה שגשוג בכל המקצועות הקשורים בבנייה.

אולם עתיד הארץ, לדעת גאולר, טמון בחקלאות: 'בדיקה אישית הביאתני למסקנה שהקמת כפרים בחלק מן הכמות הבלתי-מוגבלת של קרקעות בארץ-ישראל, למטרות חקלאות ומרעה, היא הדרך הבטוחה ביותר להגדיל את הנוחיות, למנוע סכנות וכן לקדם עבודה בריאה'. החקלאי יכול לחיות ללא בעל-המלאכה, אולם איש אינו יכול להתקיים זמן רב ללא החקלאי. מאמציהם העיקריים של יהודי הארץ צריכים להיות מופנים לחקלאות. כבר עתה מסתמן מיפנה ביחס של יהודי ארץ-ישראל לחקלאות: כמאה משפחות מצפת מעבדות משקים בסביבות העיר וכן בשפרעם ובאזורים אחרים בגליל. יש להשפיע על השלטון התורכי, כדי ליצור תנאים מתאימים לתמורות כלכליות.³¹

במכתב של גאולר לעורך ה'ג'ואיש כרוניקל', בתגובה על דיווח של העיתון על אספה שבה השתתף,³² ציין את התרשמותו העמוקה מהעדרה של אוכלוסיה יהודית בארץ, ומצד שני — את השממה המעיקה השוררת בה. משממה זו עתידה לצמוח ישועה ליהודים הסובלים, שכן תחת חסות ופיקוח מתאימים תהפוך השממה לגן-עדן 'והמדבר ישוב ויפרח כשושנה'.³³

28 ראה, למשל, דברי ג'סי אמס ספנסר (Jessy Ames Spencer), שסייר בארץ בשנה שביקר בה גאולר: 'ברובם הם עניים ביותר, וכמעט כולם נתמכים על ידי תרומות הבאות מחוץ לארץ'. מ' איש-שלום, מסעי נוצרים לארץ-ישראל, תל-אביב תשל"ט, עמ' 582.

29 לודוויג פרנקל, בתיאורו מ-1856, מזכיר את כל סוגי האומנים הללו בירושלים, ראה: ב"צ גת, הישוב היהודי בארץ-ישראל, 1840-1881, ירושלים תשל"ד, עמ' 43-44. אומנם בולטים אחרים, שלא הוזכרו על-ידי גאולר, הם: שורפריין ושענים. וראה גם: 'בן אריה, עיר בראי תקופה, ירושלים במאה התשע-עשרה, א, ירושלים תשל"ז, עמ' 64-66. כעשרים שנה אחרי ביקורו של גאולר כבר היה קיים בירושלים מיגוון רחב ביותר של בעלי-מקצוע יהודים.

30 מכתב גאולר לפראנקלין (לעיל, הערה 25). לא ברור בדיוק למה מתכוון גאולר בביטוי 'mechanics' אפשר שהוא רומז לפחחים או לצורפים.

31 שם, שם.

32 ג'ואיש כרוניקל, 11 בינואר 1850, עמ' 106. גאולר נכח בישיבת 'החברה העברית לצדקה' ונשא דברים שבח משה מונטיפיורי.

33 שם, 18 בינואר 1850, עמ' 116.

סיכוי מחודש בעקבות מלחמת-קרים

מלחמת-קרים שינתה את המצב המדיני במזרח-התיכון, שינוי שהשפיע על גאולר לחדש את פעילותו בעניין תכניתו ליישוב הארץ. באנגליה נוסדה לשם כך החברה 'The Palestine Society', שהתפתחה אחר-כך ל-'Palestine Colonization Fund' ובה שיתפו פעולה יהודים ונוצרים. החברה השיגה הצהרה מצד תורכיה, באמצעות שגרירה בלונדון, שהיהודים יתקבלו ברצון ויוכלו להתיישב בכל חלקי האימפריה העות'מאנית, ושם יהיו נתיניה.³⁴

לאחר כשלוש שנים בהן לא עסק, ככל הנראה, בנושא ארץ-ישראל, חידש גאולר בשנת 1853 את הרצאותיו. המניעים הדתיים, ובמיוחד ההסתמכות על כתיבי הקודש, עמדו מעתה במרכז נאומיו ומכתביו של גאולר. עם זאת, ראוי להדגיש כי גאולר הסתייג מפעולות המיסיון, וכבר ארבע שנים קודם-לכן כתב לפראנקלין כי הורה למחוק את שמו מרשימת חברי 'החברה הלונדונית לקידום הנצרות בקרב היהודים'.³⁵

כנאום שנשא בפני קהל נוצרי בעיר מושבו, דרבי, סקר את ההיסטוריה היהודית מאז ימי אברהם ועד הגלות בימי שלמנאסר ובימי נבוכדנאצר. מאז פסק ישראל להיות אומה, טען גאולר, אין הארץ שייכת לשום עם.³⁶ בהיותה שוממה היא 'מרצה את שבתותיה'; היא נשמרת למען עם ישראל, כפי שהוא נשמר למענה. אוכלוסייתה הנוכחית אינה מהווה אף את החלק העשרים ממה שהיא יכולה לכלכל; כל הקורא במקרא מודע לכך שגבואות הגאולה ואחרית-הימים של יחזקאל (מפרק לו ואילך), לא נתגשמו מעולם. המצב עתיד להשתנות בקרוב. הוא הביע את עמדתו בהחלטיות, וביקש מן הקהל להאמין בדברים שהוא עצמו מאמין בהם. כך, למשל, טען כי בתקופה הקרובה, עומדות להתרחש תמורות מרחיקות לכת בסוריה רבתי. בין השאר, יירפאו מי ים-המלח על-ידי מעיין שייצא מן המקום שבו עמד המקדש בירושלים. הוא היה משוכנע שמועד התגשמותן של הנבואות אכן קרוב והעלה שורת סימנים לכך. הסידרה המרשימה של מאורעות, שראשיתה במהפכה היוונית והמשכה בסיוע שהגישו ארבע המעצמות האירופיות במלחמת תורכיה נגד מוחמד עלי, גרמה לפתיחת שערי סוריה בפני נוסעים אירופים. סימן אחר לתשועת ישראל הוא רצונו לשוב לארצו. זהו רצון כן וטהור להתיישב ולעבוד שוב את אדמתו. בביקורו של מונטיפיורי בארץ (ב-1849) הגישו לו יהודים בשלוש מארבע הערים הראשיות – טבריה, צפת וירושלים – עצמות, כדי שייצע בידם לעבד את האדמות שבסביבתם. ידוע הדבר שכיום אין באפשרותם לעשות זאת, ואף התורכים אינם יכולים לסייע להם בכך, עקב השוד וההרס שגורמים השבטים הערביים הנוודים. בלונדון קמה אגודה לקידום ההתיישבות בארץ, וזהו אות נוסף. היא שמה לה למטרה לפעול בדרך של שלום ומתוך שיתוף-פעולה עם המעצמה השלטת בארץ-ישראל.

34 ראה: A.M. Hyamson, *British Projects for the Restoration of the Jews*, London 1917, p. 15
35 'The London Society for Promoting Christianity amongst the Jews' ראה מכתב גאולר

לפראנקלין מיום 8 במאי 1849, אצ"מ K11/226

36 גאולר מתעלם מן המדינה היהודית העצמאית בתקופת בית-שני.

הרובע היהודי בירושלים, 1898

כך, גם בנכונות בריטניה לסייע ליהודים ראה גאולר אות המבשר טובות. תרשיש שבפסוק 'כי לי איים ייקוו ואניות תרשיש בראשונה, להביא בנייך מרחוק' (ישעיהו ס ט), הוא לדעתו, השם שבו כונתה אנגליה בתקופה העתיקה, בגלל עושרה שבא לה ממסחר. כיום שוכנות סוריה ומצרים על הדרך הראשית לנחלותיה העשירות ביותר של בריטניה המצויות בהודו, ואם תסייע ליישוב היהודים בארץ-ישראל, ישפיע הדבר לטובה על שמירת האינטרסים החיוניים שלה בהודו. בריטניה היא שליח האל, שנבחר על-ידו להגשים את הבטחותיו לישראל, ובאמצעות ישראל — לכל האנושות.³⁷

כמו המילנאריסטים האנגלים בשנות הארבעים של המאה הי"ט, שראו בכל מאורע, מהפכה, או זעזוע במזרח-התיכון או באירופה סימן להתקרבות גאולת עם ישראל בארצו,³⁸ כך הוסיף גאולר לחפש משמעויות מיוחדות באירועים של תקופתו. לחוזה השלום שסיים את מלחמת-קרים, צורף צו הסולטאן עבד אל מאג'יד — 'ח'אטי חומאיון' — שבו הוכרז על שיווי זכויות של המיעוטים הלא-מוסלמים, חופש הדת

37 ראה: ג'ואיש כרוניקל, 4 בפברואר 1853, עמ' 138. העיתון מצטט מתוך ה-*Derbyshire Advertiser and Journal* מיום 28 בינואר 1853.

38 ראה: מ' קדם, 'תפיסות הגאולה של עם ישראל וארץ-ישראל באסכאטולוגיה הפרוטסטנטית באנגליה באמצע המאה הי"ט', קתדרה, 19 (ניסן תשמ"א), עמ' 55-71.

והאמונה ובטחון חייהם ורכושם.³⁹ במכתב למערכת ה'ג'ואיש כרוניקל' הדגיש גאולר את חשיבות המסמך. בצטטו את הלורד שאפטסברי, מראשי תנועת 'תקומת היהודים' באנגליה, הוא מציין שהמאורעות האחרונים העלו את חשיבותם הפוליטית של היהודים במזרח לדרגה הדומה לזו של הנוצרים והמוסלמים. מעתה לא יכול לעמוד כל מכשול בדרך לשיבת היהודים לארצם. פרט להתפתחות הפוליטית החשובה שהיתה במזרח ושעתידה להשפיע לטובה על מצב היהודים שם, ברצעה גם בארץ-ישראל פעולה חשובה: מונטיפיורי, בכיקורו הרביעי בארץ, ב-1855, הניח בסיס לפעילות תעשייתית וחקלאית בירושלים, צפת, טבריה ויפו.⁴⁰

ההתעניינות המחודשת שנתעוררה בבריטניה כלפי המזרח-התיכון בכלל וארץ-ישראל בפרט בעקבות מלחמת-קרים הניעה את גאולר להדגיש, במכתב למערכת ה'ג'ואיש כרוניקל', את חשיבות קיומה של מפה מפורטת, מדויקת ואמינה של ארץ-ישראל. הוא יודע על עבודה הנעשית בכיוון זה על-ידי איש הצי המלכותי ההולנדי, ואן דר ולדה (Van Der Velde), לאור מחקריו בארץ-ישראל בשנים 1851-1852. מפה מעין זו נחוצה ביותר עתה, כאשר המאורעות הגדולים במזרח-התיכון מבשרים את שיבתו הקרובה של עם ישראל לארצו.⁴¹

גאולר והאמנציפאציה של יהודי אנגליה

גאולר היה מן הלוחמים העיקשים למען השלמת האמנציפאציה של יהדות אנגליה (ביטול השבועה הנוצרית של חברי הפרלמנט). הוא לא ראה סתירה בין תהליך זה לבין תכניתו לשיבת עם ישראל לארצו. האמנציפאציה, לדעתו, עתידה לשמור על קיום העם היהודי ולמנוע את היעלמו. בלא אמנציפאציה יוחרף המתח השורר ביחסים בין יהודים ונוצרים.⁴² גאולר עצמו ריכז בספר את מכתביו ופולמוסיו עם העיתון *Morning Herald* בשאלת האמנציפאציה של יהודי בריטניה.⁴³

39 ראה: מ' אליאב, ארץ-ישראל וישובה במאה הי"ט 1777-1917, ירושלים 1978, עמ' 70.

40 ראה: ג'ואיש כרוניקל, 13 ביוני 1856, עמ' 619. ראה גם מכתבו למערכת בשם 'מושבות יהודיות בארץ-ישראל', שם, 23 במאי 1856, עמ' 600.

41 שם, 21 בדצמבר 1855, עמ' 419. המערכת העירה על כך: המפה עומדת בפני השלמה. קנה-המידה הוא אינך לחמישה מיל, והמחיר — גיני אחד. מצורף לה תזכיר מדעי וביקורתי שניתן לרכשו בנפרד.

42 שם, 19 בנובמבר 1847, עמ' 314-315, מתוך מכתב של גאולר ל-*Morning Herald*. הוא מציין, כי בחמישים השנים האחרונות נשתנו לא רק הנסיבות בבריטניה הגדולה, אלא בכל העולם. בכמה מדינות גדולות, שבהן אין ליהודים אמנציפאציה, הם הולכים ונעלמים (רומו לרוסיה). יש תנועות בקרב היהודים נגד הנוצרים — ולהיפך. וראה גם ג'ואיש כרוניקל, 14 בינואר 1848, עמ' 394-395. וכן מכתביו ליעקב פראנקלין מן התאריכים 6 בינואר 1848, 28 ביוני 1848 ו-21 במרס 1849, אצ"מ, K11/226. על אספות בנושא האמנציפאציה שבהן נטל גאולר חלק, ראה: ג'ואיש כרוניקל, 4 בפברואר 1848, עמ' 415; שם, 11 בפברואר 1848, עמ' 425.

43 ראה לעיל, הערה 9.

קבלת היהודים לפרלמנט, לדעת גאולר, תהיה תשלום חלקי של חוב נכבד שאנגליה חייבת לעם העברי, בגין אכזריות ורדיפות כלפיו במאות שחלפו.⁴⁴ בעקבות ההיתר שניתן ליהודים ב־1858 לתפוס את מקומם בפרלמנט הבריטי, אשר השלים את תהליך האמנציפאציה שם, ציין גאולר: 'לאחר מאות שנות עבדות מתרוממים היהודים כדי לתפוס את מקומם בקרב אחיהם [הנוצרים] בכל פינות תבל, דבר שלא ניתן היה לחלום עליו לפני מאה שנה'.⁴⁵ תהליך האמנציפאציה שנסתיים באנגליה יחד עם הישג דומה של היהודים בארצות נוספות ביבשת, הוכיחו לגאולר שעם ישראל חוזר בהדרגה למצב נורמאלי. רק במצב כזה ניתן יהיה בעתיד לארגן את העם לקראת תקומתו בארץ־ישראל.

המאורעות בסוריה

המאורע האחרון שנתן לגאולר דחיפה להתבטא בשאלת ארץ־ישראל היה הפרעות בנוצרים שערכו שבטים מוסלמים בסוריה. למאורעות אלו גרמה, לדעת גאולר, ההשגחה העליונה, כדי להפנות את תשומת־לבו של העולם לארץ זו. הוא הזכיר שגם תכניתו מ־1845 להקמת יישובים חקלאיים בארץ־ישראל פורסמה בעת מלחמה בין הדרוזים והמרונים; ועתה שוב הוא מצפה שיתממש בארץ־ישראל 'משהו מסוג זה'.

בהגשמת תכניתו אין לראות בגידה של אנגליה בתורכים, 'בעלי בריתנו'; שכן כל זמן שהאימפריה העות'מאנית עומדת איתנה, יישובים יהודיים תרבותיים אך יחזקה ויפויחיה.

אשמח לראות בארץ־ישראל מישמר חזק ומתקדם של יהודים... שיהיה נכון להחזיק את היישובים החקלאיים ברשות עצמם על הרי ישראל — והם יעמדו כנגד כל תוקפיהם. איני יכול לשאוף לתהילה רבה יותר בחיי מאשר לסייע להם לבצע זאת. תהי תחזיתי מוגשמת בשלמותה ומי יתן ודברים גדולים ייצאו מן ההתפרעויות בסוריה.⁴⁶

ג'ורג' גאולר לא הוסיף עוד לעסוק בשאלת ארץ־ישראל. באמצע שנות השבעים העלה בנו, ג'ון קוקס גאולר (John Cox Gawler) תכנית משלו ליישוב ארץ־ישראל.⁴⁷

44 גאולר, אמנציפאציה, עמ' 111.

45 ג'ואיש כרוניקל, 17 בדצמבר 1858, עמ' 6, דיווח על נאום גאולר בחברה העברית לצדקה של פורטסמות ופורטסי. כנאומו זה העלה נשכחות ממסעו עם מונטיפיורי לארץ־ישראל תשע שנים קודם־לכן. מסעו רווי התלאות לארץ־הקודש — הן ההפלגה רבת הסבל כים והן המסע היבשתי בקץ המתיש בסוריה — הוכיחו לו את גדולתו האישית והציבורית של מונטיפיורי.

46 ג'ואיש כרוניקל, 10 באוגוסט 1860, עמ' 6. זוהי תגובה על מאמר המערכת של העיתון מיום 27 ביולי 1860, עמ' 4.

47 ראה: גליה ירדני, 'ג'ון גולר ותוכניתו משנת 1874 ליישוב ארץ־ישראל', הציונות, א (תש"ל), עמ' 120-184.